

"Hanımlarınıza karşı iyi davranın" meâlindeki âyetle (en-Nisâ 4/19), "Sizin en iyileriniz hanımlarına karşı en güzel ahlâkla davrananlarınızdır" hadisi (Tirmizî, "Rađâ", 11) ve, "Kadınların kocalarına karşı yükümlülükleri kadar onların üzerinde meşrû hakları da vardır" âyetiyle (el-Bakara 2/228), "Hepiniz yöneticisiniz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz" hadisi (Müslim, "İmâre", 20) bu hususlara işaret eder. Zevcenin mirastaki payı âyetle belirlenmiş (en-Nisâ 4/12), bu sebeple her durumda mirastan pay alan ashâb-ı ferâizden sayılmıştır. Çocuğu olmayan zevce mirastan dörtte bir, çocuğu olan ise sekizde bir pay alır. Zevce birden fazla ise her iki durumda belirlenen payı aralarında eşit biçimde bölüşürler. Ceza hukuku bakımından kocasının malından çalan zevceye hırsızlık haddi uygulanmaz. Muhakeme hukuku yönünden zevcenin kocası lehine şahitliği geçerlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "zvc" md.; *Müsned*, III, 245; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 18; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münir*, Beyrut 1987, s. 98-99; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, III, 188-189; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, VI, 180, 184-185, 228, 334-335; Buhûti, *Keşşâf-ı'l-kunâf*, V, 128; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye ʿale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 302; Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve Istihlaklar*, İstanbul 1973, s. 501-502; "Zevce", *Mv.F*, XXIV, 60-66.

MEHMET BOYNUKALIN

ZEVİ'İ-ERHÂM

(ذوی الأرحام)

Ölenin ashâb-ı ferâiz ve asabe dışındaki kan hısımları.

Sözlükte "rahim veya neseb bağıyla birbirine bağı akrabalar" anlamındaki **zevi'l-erhâm** (tekili zü'r-rahim / zî-rahim) terkihi, İslâm miras hukukunda ashâb-ı ferâizle asabe gruplarına dahil olmayan kan hısımlarını ifade eder. Meselâ anne tarafından dedeler, kızın çocukları, yeğenler, dayı, teyze, hala, anne bir amca bu grupta yer alır. Bunların çoğu, kişinin annesi veya kızı yoluyla kan bağı bulunan akrabalarından oluşmakla birlikte hala gibi erkek tarafından bazı akrabaları da içerir. Fıkıhta yerleşik kurala göre ölenin önce ashâb-ı ferâiz grubundaki akrabaları paylarını alır, geri kalan mirası asabeyi teşkil eden vârisler paylaşır. Bu iki gruptan bir vâris bulunmadığı takdirde zevi'l-erhâmın mirasçı olup olamayacağı meselesi fıkıhta, kökeni sahâbe dönemine kadar uzanan ge-

niş bir tartışma konusudur. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve diğer bazı fakih sahâbiler zevi'l-erhâmın miras alabileceğini savunurken Zeyd b. Sâbit ve bazı sahâbiler mirasçı olamayacakları, ölenin pay sahibi ve asabe sınıfından hiç mirasçısı bulunmazsa terekenin beytümâlê kalacağı kanaatindedirler. Bu görüş ayrılığına bağı olarak Hanefî ve Hanbelî mezhepleriyle diğer bazı fakihlere göre zikredilen iki grupta mirasçı bulunmadığında miras zevi'l-erhâm grubunda yer alan hısımlara kalır. Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinin meşhur görüşüne göre miras zevi'l-erhâma verilmez, beytümâlê kalır. Zâhirîler ise zevi'l-erhâmın fakir olması durumunda miras alabileceği görüşünü benimsemiştir.

Ebû Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel gibi zevi'l-erhâmın mirasçı olacağı fikrini kabul eden fakihler, "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır" âyeti (el-Enfâl 8/75) ve benzeri âyetlerle (meselâ bk. en-Nisâ 4/7) bazı hadisleri ve sahâbe uygulamasını delil getirirler. Hz. Ömer, dayısından başka yakın akraba bırakmadan vefat eden bir kişinin dayısını mirasçı yapmış ve bu kararını Hz. Peygamber'in, "Allah ve resulü mevlâsi bulunmayanın mevlâsıdır. Vârisi olmayan dayısı vâris olur" sözüne dayanmıştır (*Müsned*, I, 28; ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 8; Tirmizî, "Ferâiz", 12; İbn Mâce, "Diyât", 7, "Ferâiz", 9; Dârimî, "Ferâiz", 38). Miras zevi'l-erhâma verilmeyip beytümâlê intikal ettirilirse bu takdirde terekeye bütün müslümanlar sahip olacaktır. Halbuki zevi'l-erhâm, müslümanlık yanında hısımlık bakımından da terekeye sahip olmaya daha lâyıktır (İbn Kudâme, IX, 83-85; M. Ebû Zehre, s. 217-221).

Zeyd b. Sâbit'in görüşünü benimseyen İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi fakihler ise kimlerin ne ölçüde mirasçı olacağını naslarla belirlediğini, buna bir ilâvede bulunulamayacağını, zikredilen âyetlerin mücmel olduğunu, bu mücmel ifadelerin diğer miras âyetleriyle beyan edildiğini, ayrıca Hz. Peygamber'den hala ve teyzelere mirastan pay ayrıldığı yolunda bir rivayetin gelmediğini ileri sürerler. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî payları verildikten sonra artan miktarın pay sahiplerine iade edilmeyeceği, beytümâlê intikal ettirileceği görüşündedir. Hanefî ve Hanbelîler'e göre hala ve teyzenin mirastan pay alamayacağı yolundaki rivayet pay sahibi ve asabe grubundan mirasçıların bulunması durumuyla ilgilidir. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in bu görüşlerine rağmen bir kısım Mâ-

likî ve Şâfiî fakihleri III. (IX.) yüzyıldan itibaren beytümâlê'nin nizamının bozulduğu gerekçesiyle terekenin beytümâlê yerine zevi'l-erhâma verilmesinin daha uygun olacağı görüşünü benimsemiş ve bu kanaat her iki mezhepte tercih edilen görüş haline gelmiştir (Hatîb eş-Şirbînî, III, 12; Desûkî, IV, 468; M. Ebû Zehre, s. 219). Dolayısıyla tarihî uygulamada bütün mezheplerin zevi'l-erhâmın mirasçılığında ittifak ettikleri, ancak hangi ölçü ve usullerle mirasçı olacakları konusunda görüş ayrılığına düştükleri söylenebilir.

Zevi'l-erhâmın mirasçılığıyla ilgili şu üç hususta ittifak edilmiştir: 1. Zevi'l-erhâmın mirasçı olabilmesi için karı veya koca dışında ashâb-ı ferâizden ve asabe sınıfından hiçbir mirasçı bulunmamalıdır. 2. Ashâb-ı ferâizden olan karı veya koca zevi'l-erhâmın mirasçılığına engel olmaz. 3. Zevi'l-erhâm sınıfından bir tek mirasçı varsa terekenin tamamına vâris olur; karı veya koca ile birlikte bulunuyorsa ondan artanı alır. Zevi'l-erhâm grubundaki akrabalar ölene yakınlıkları bakımından dört sınıfa ayrılmıştır: 1. Fûrû. Kızın çocukları ve torunları ile oğlun kızının çocukları ve torunları gibi. 2. Usul. Ölenin anne tarafından dedeleri ve nineleridir. 3. Yeğenler. Ölenin öz, baba bir veya anne bir kız kardeş çocuklarıyla öz, baba bir veya anne bir erkek kardeş kızları ve bunların çocukları, anne bir kardeşlerin erkek oğulları. 4. Ölenin dede ve ninelerine nisbet edilen zevi'l-erhâm. Öz, baba bir veya anne bir halalar, anne bir amcalar, öz, baba bir ya da anne bir dayı ve teyzeler gibi. Bir sınıftan veya çeşitli sınıflardan zevi'l-erhâmın mirasçılığında hangi ölçütün kullanılacağı hususunda üç yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci yaklaşımı benimseyen ve "ehl-i rahim" denilen gruba göre ölene akraba olmak zevi'l-erhâmın mirasçılığında tek başına yeterli bir ölçüdür. Bütün akrabalar yakınlık derecesi ve kadın-erkek farkı gözetilmeden terekeye eşit oranda ortak olur. Fazla taraftar bulmayan bu görüşün temsilcileri Hasan b. Meysere ve Nüh b. Zirâh'tır. Bunlara göre zevi'l-erhâm sınıfından mirasçı olanlar hepsinin ortaklaşa sahip olduğu bir sıfat sebebiyle mirasçı olmaktadır. Dolayısıyla aralarında ölene yakınlık veya uzaklıklarının, kadın veya erkek olmalarının bir önemi olmamalıdır (Kışkî, s. 193; Cübûrî, s. 202). İkinci yaklaşımı benimseyen ve zî-rahim akrabayı ölene bağılayan kişi yerine koyduklarından "ehl-i tenzîl" adı verilen grubun temsilcileri Alkame b. Kays, Şa'bi, Mesrûk b. Ecda' ve Ha-

ZEVİ'İ-ERHÂM

san b. Ziyâd'dır. Hanbîliler, Şâfiîler ve Mâlikîler bu grubun görüşünü tercih etmişlerdir. Buna göre dayı ve teyze anne yerine, hala baba yerine, erkek kardeş kızı erkek kardeş yerine, kız kardeş kızı da kız kardeş yerine geçer. Zevî'î-erhâmı her ne kadar dört sınıfa ayırırlarsa da bu sınıflar arasında bir tertip gözetmezler; ayrı sınıflardan olanlar birbirlerini mirastan mahrum bırakmazlar, birlikte mirasçı olabilirler. Sadece kendilerini ölene bağlayan vasitanın mirasçılıktaki durumuna göre zevî'î-erhâmın alacağı paylar farklılık gösterir. Zî-rahimin yerini aldığı kişi eğer sağ olsaydı ne miktar miras alacak idiyse zî-rahim de o kadar miras alır (Hatîb eş-Şirbînî, III, 13). Üçüncü yaklaşımı benimseyen ve ölene yakın olana öncelik verdiklerinden "ehl-i karâbet" adıyla anılan grubun temsilcisi Ebû Hanîfe olup Hasan b. Ziyâd dışındaki Hanefîler bu görüşü kabul etmiştir. Buna göre sınıflar arasında tertip gözetilir; bir önceki sınıftan zevî'î-erhâm varken sonraki sınıflardan olan zevî'î-erhâm mirasçı olamaz; aynı sınıftan zevî'î-erhâm arasında ölene bir veya iki vasıtayla bağlanma ile (derece-i kurbîyyet) öz, baba bir veya anne bir hısım olma (kuvvet-i karâbet) gibi hususlar tercih sebebi olur. Ölene yakınlığın ölçü alınmasının gerekçelerinden biri zevî'î-erhâmın mirasçılığının asabe niteliği taşıması ve bunların ashâb-ı ferâiz ile asabenin bulunmaması halinde geriye kalanı almalarıdır. Bundan dolayı asabede olduğu gibi yakınlık esas alınır. Bu yaklaşımla ilgili ölçütler şöylece sıralanabilir: 1. Zevî'î-erhâmın mirasçılığında her şeyden önce sınıf (kurb-i cihet) esastır. Birinci sınıftan zevî'î-erhâm varken ikinci sınıftan olanlar mirasçı olamaz. Meselâ ölenin birinci sınıftan zevî'î-erhâmı olan kızın kızı varsa ikinci sınıftan olan annenin babası mirastan pay alamaz. 2. Aynı sınıftan olan zevî'î-erhâm arasında kurb-i dereceyi ölene bağlayan zincirin kısalığı esas alınır. Meselâ kızın kızı varken oğlun kızının çocukları, annenin babası varken annenin babasının babası mirasçı olamaz. 3. Aynı sınıfta ve aynı derecede bulunan zevî'î-erhâm arasında da kuvvet-i karâbeti ölene bağlayan kimsenin ashâb-ı ferâizden veya asabe sınıfından bir mirasçının evlâdı olması tercih sebebidir. Buna göre muayyen pay sahibi veya asabe evlâdı olan, bu sıfatı taşımayan zevî'î-erhâma tercih edilir. Meselâ baba bir erkek kardeşin kızı varken öz erkek kardeşin kızının oğluna pay verilmez. Aynı şekilde baba bir erkek kardeşin oğlunun kızı ile öz kız kardeşin kızının kızı birlikte mirasçı olsalar ilki asa-

be evlâdı olduğundan diğerini mirastan mahrum eder.

Zevî'î-erhâmın mirasçılığıyla ilgili görüş ayrılığına Hz. Peygamber'den farklı uygulama örneklerinin rivayet edilmesi kadar zevî'î-erhâm grubunu teşkil eden mirasçıların nafaka ve diyet gibi malî yükümlülükleri taşıyıp taşıyamaları ve mahallî örf ve telakkiler de etkili olmuştur. Malî yükümlülüklerin özellikle ailenin erkekleri arasında paylaştırıldığı ve evlenen kadınlar artık eski ailelerinden ayrılıp yeni ailenin üyesi olarak kabul edildiği Hicaz örfünü dikkate alan bir kısım fakihler hala, teyze, dayı gibi yakın akrabaya herhangi bir malî sorumluluk yüklemeyip buna karşılık miras hakkı da tanımamış, onlara miras hakkı tanıyan fakihler de nafaka ve diyet gibi malî, ictimai ve ailevi sorumluluklar yükleyerek nimet-külfet dengesini gözetmiş, buldukları bölgede mevcut akrabalık bağlarına işlerlik kazandırmayı hedeflemişlerdir (ayrıca bk. VELÂ; VELÂYET). Zevî'î-erhâm konusu klasik dönemde genellikle fûrû kitaplarının mirasla ilgili bölümlerinde, modern dönemde de mirasla ilgili eserler içinde ele alınmış veya müstakil çalışmalara konu olmuştur. Osmanlılar döneminde konuyla ilgili çeşitli risâleler yazılmıştır (bu risâleler ve modern çalışmalar için bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 28; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 312; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XXX, 2-27; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh M. el-Hulvî), Riyad 1417/1997, IX, 82-108; Mahmûd b. Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *Telkîhu'l-efhâm fi şerhi mesâ'ili zevî'î-erhâm*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1115, vr. 222^b-279^b; Kılıç Ali Paşa, nr. 513, vr. 197^b-230^a; Abdülazîz el-Buhârî, *Risâle fi tahrîci zevî'î-erhâm*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 260, vr. 166^b-184^a; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu Ferâ'izi's-Sirâciyye*, İstanbul 1322, s. 103-130; Hatîb eş-Şirbînî, *Muḡni'l-muḥtaṭ* (nşr. M. Halîl Aytânî), Beyrut 1418/1997, III, 12-14, 27, 28; Şürûnbülâfî, *İrşâdü'l-a'lâm li-rûbeti'l-ceddeti ve zevî'î-erhâm fi tezvîci'l-eytâm*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1184, vr. 237^b-246^b; Esad Efendi, nr. 1027, vr. 193^b-202^a; Fâtiḥ, nr. 2470, vr. 151^b-157^b; Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Risâle fi tafşîli mesâ'ili zevî'î-erhâm*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 141, vr. 21^b-28^b; Mehdi Mustafa, *Câmi'u'l-aḥkâm fi esnâfi zevî'î-erhâm*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 622, vr. 1^b-22^b; Esad Efendi, nr. 879, vr. 71^a-83^b; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), IV, 468; M. Abdürrahîm el-Kişkî, *el-Mirâsü'l-muḥârin*, Kahire 1380/1961, s. 188-189, 193; Bağdad 1389/1969; Ebû'l-Yakzân Atıyye el-Cübûrî, *Hükümü'l-mirâs fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1388/1969, s. 199-214; Bilmen, *Kamus*², V, 281-308; M. Ebû Zehre, *Aḥkâmü'l-terikât ve'l-mevâriş*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 217-221; Ali Himmet Berkî, *İslâm Hukukunda Ferâiz*

ve *İntikal* (nşr. İrfan Yücel), Ankara 1986, s. 94-118; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1989, s. 219-249; Muhammed eş-Şemmâ', *el-Müfid mine'l-ebhâs fi aḥkâmi'z-zevâc ve'l-talâk ve'l-mirâs*, Dimaşk-Beyrut 1416/1995, s. 309-336; M. Ali Ferkûs, *Zevî'î-erhâm fi aḥkâmi'l-mevâriş*, Cezayir 1998; "İrş", *Mu.F.*, III, 53-63.

HAMZA AKTAN

ZEVK

(الذوق)

Tatma duygusu;
keşif ve ilham yoluyla
kalbin hakikate erişmesi,
bu şekilde kalbe atılan ilâhî bilgi,
dini ve mânevî tecrübe anlamında
felsefe ve tasavvuf terimi.

Sözlükte "bir nesneyi tatma, bir kimseyi deneme, birinin başına iyi veya kötü bir hal gelme, cinsel haz alma" ve mecazi olarak "ceza yahut mükafatı tatma" anlamlarındaki zevk (*Lisânü'l-'Arab*, "zvḳ" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "zvḳ" md.) psikolojide özellikle tatma duygusu için kullanılır (bk. DUYU). Fizyolojik ya da ruhsal ihtiyaç ve arzuların karşılanmasından duyulan hazlar Türkçe'de çoğunlukla zevk kelimesiyle ifade edilirse de literatürde bu anlamda en sık kullanılan ve terim haline gelen kavram **lezzettir**. Tasavvufta zevk terimi, burhan ve kesb ile yahut inanma ve taklit suretiyle elde edilen bilgilerin dışında sâlikin ahlâkî ve mânevî arınma sonucunda keşif ve ilham yoluyla kalbinde bulunduğu, mânalarını tattığı, ancak anlatmaktan, nitelemekten âciz kaldığı bilgileri ifade eder (Dâvûd-i Kayserî, II, 15). Cürçânî zevki, "Allah'ın tecellî suretiyle vefî kullanımın kalbine attığı, kitaplarla uğraşmanın hak ile bâtılın ayırt edilmesini sağlayan irfan ışığı" diye tanımlar (*et-Ta'rifât*, "Zevk" md.).

Kur'an-ı Kerim'de altmıştan fazla yerde zevk kelimesinin türevleri geçer (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "zvḳ" md.). Bunların çoğunda inkârcı ve günahkârların âhiret azabını tadacakları anlatılır. Bazı âyetlerde dünyevî ceza bağlamında "sıkıntı, kötülük ve cezayı tatma" gibi ifadeler yer alır (meselâ bk. el-En'âm 6/148; en-Nahl 16/94; el-Kamer 54/37, 39). Dört âyette ölümü (Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57; ed-Duhân 44/56), bir âyette hayatın ve ölümün sıkıntılarını (el-İsrâ 17/75) tatmaktan söz edilir. Bazı âyetlerde Allah'ın inâyetinden ve nimetlerinden yararlanma "rahmeti tatma" diye ifade edilir (meselâ bk. Yûnus 10/21; Hûd 11/9; Rûm 30/33, 46). Hadislerde zevk kelimesi "bir nesneyi, bir kokuyu tatma, ölü-